

Andra Kütt

Tallinna ülikooli lingvistika magistrant, kes uurib peamiselt keeleomandamise ja lapse kasvukeskkonna ehk sotsiaalsete tegurite seoseid

Anne Tamm

Kesk-Euroopa ülikooli teadur, kes uurib keele ja taju vahelisi seoseid

Reili Argus

Tallinna ülikooli professor, kes uurib esimese keele omandamist

Evidentsiaale kasutame strateegilise suhtlusvahendina¹

Mida ma ometi ütlen, kui valetada just ei taha, aga tõtt rääkida ei ole ka kasulik? Äkki ütleks kuidagi hägusalt, kuidagi nii, et jääks mulje, et ma ise päris täpselt ei tea... Just sellise võimaluse annab eesti keele kaudne kõneviis ja teised kaudsust väljendavad tarindid – nn evidentsiaalid ja evidentsiaalsed strateegiad.

¹ Artikli aluseks on evidentsiaalide omandamise töörühma (Reili Argus, Airi Kapanen, Andra Kütt, Kadri Suurmäe, Tallinna ülikool; Sirli Parm, Tartu ülikool; Anne Tamm, Kesk-Euroopa ülikool) 2013. aasta suvel sooritatud evidentsiaalide strateegilise küsimustiku tulemuste analüüs. Küsimustiku on välja töötanud Anne Tamm koostöös Stanka Fitnevaga Queensi ülikoolist ja Francesca Giardiniga Rooma sotsiaalteaduste instituudist CNR.

Umbkaudu neljandikus maailma keeltest peab kõneleja igas oma väites markeerima informatsiooni kättesaamise viisi – näiteks kas ta on olnud ise sündmuse nägijaks, pealtkuuljaks, kas ta teeb järeldusi sündmuse kulu kohta muude andmete alusel või on kuulnud sündmuse kohta kellegi teise käest. Grammatilist kategooriat, mille peamiseks funktsiooniks on informatsiooniallika markeerimine, nimetatakse evidentsiaalsuseks. Evidentsiaalsus võib olla otsene, st et kõneleja räägib millestki, mille otsene tunnistaja ta on olnud, või vahendav, kaudne või järelduslik, st et kõneleja vahendab kelleltki teiselt saadud infot või järeldab infost midagi.²

Evidentsiaalsuse uurimine sai alguse epistemoloogia ehk tunnetusteooria laienemisest lingvistikasse. Uuriti, kas ja kuidas keeles väljendatakse tunnetussüsteemist lähtuvaid järeldusi. Aluseks on arusaam, et keeles on võimalik mitmesuguste grammatiliste ja leksikaalsete vahenditega väljendada info tõeväärtuse eri tugevusastmeid. Eeldatakse, et isegi hüpotees toetub mingisugustele faktidele ning on nendest loogiliselt tuletatud. Seejuures on küsitav, kas need faktid on tõeväärsed, sest kõige usaldusväärsemad on n-ö oma silmaga nähtud või kõrvaga kuulnud teadmised, oletustel põhinev info ei ole aga kuigi kindel. Nende kahe vahele jäävad teadmised on kelleltki vahendatud. Evidentsiaalsus väljendab nende faktide või info allikat ning viisi, kuidas info on vahendatud.³

Mitte kõikides keeltes ei ole evidentsiaalsuse kategooria grammatiliselt väljendatud, samuti ei ole sugulaskeeltest läänemeresoome keelteski peale liivi keele (ja mingil määral vadja keele) eesti keele evidentsiaalsusega sarnaseid ehk grammatilisi vahendeid, nt kaudse kõneviisi vasteid.⁴ Otsese evidentsiaalsuse väljendamiseks ei ole eesti keeles grammatikavahendeid, kaudse evidentsiaalsuse puhul saab kasutada leksikaalsete vahendite kõrval ka grammatilisi.⁵ Nii saab väite vahendatust märkida kaudse kõneviisi vormiga, nt *Sinine lasteaed olevat parem* või *pidama*-verbi konstruktsiooniga:

² Aikhenvald, Alexandra Y. 2004. Evidentiality. Oxford: Oxford University Press, lk 1–10; Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. – Tartu ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4. Tartu, lk 121.

³ Givón, Talmy 1982. Evidentiality and epistemic space. – Studies in Language, 6, 1. Amsterdam, lk 23–49.

⁴ Kehayov, Petar 2004. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – Keel ja Kirjandus 11, lk 812–829.

⁵ Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. – Tartu ülikooli eesti keele osakonna preprintid. Tartu, lk 121; Kehayov, Petar 2004. Eesti keele

*Sinine lasteaed **pidi olema** parem.* Nii *vat*-lõpu kui ka konstruktsiooni *pidi olema* abil annab kõneleja märku, et info allikas ei ole tema ise ja et ta ei saa ise selle väite tõesuses täiesti kindel olla. Kahe võimaluse vahel on siiski ka erinevus: *pidama*-verbiga konstruktsiooni puhul on kõneleja väite õigsuses rohkem veendunud kui *vat*-vormiga konstruktsiooni puhul. Eesti evidentsiaalsuse peamine väljendusvahend kaudne kõneviis väljendabki nii kaudsust (seda, et info pärineb kelleltki teiselt) kui ka episteemilist modaalsust (seda, et rääkija ei ole või ei saa olla väites täielikult kindel).⁶ Evidentsiaalne (kaudne) ja modaalne tähendus on omavahel seotud, sest kui kõneleja väljendab, et info esmaseks allikaks ei ole tema ise (st kõneleja väljendab evidentsiaalsust), siis võib kuulaja järeldada, et kõnelejal peab olema põhjus ennast infoallikast distantseerida. Kuulaja võib arvata, et kõneleja väitel ei ole seega piisavalt alust (modaalsus).

Lisaks saab eesti keeles ka *da*-infinitiivi verbivormiga väljendada info kaudsust, kuid sellel evidentsiaalsuse väljendamise vahendil on negatiivne konnotatsioon ja seetõttu jäeti see uuringust välja.

Milleks meil üldse sellist grammatikakategooriat nagu evidentsiaalsus vaja on?

Eesti keeles on evidentsiaalsus, info allikat märkiv kategooria, keelesüsteemi osa. Nii saame ükskõik millise väite vahendatust märkida kaudse kõneviisi vormiga, nt *Sinine lasteaed **olevat** parem* või *pidama*-verbi evidentsiaalkonstruktsiooniga: *Sinine lasteaed **pidi olema** parem.* Nii *vat*-lõpu kui ka konstruktsiooni *pidi olema* abil annab kõneleja märku, et info allikas ei ole tema ise. Lause ütleja annab kuulajale märku, et ta ise ei saa selle väite tõesuses täiesti kindel olla. Samas annab evidentsiaali või evidentsiaalse strateegia kasutamine võimaluse ise puhtaks jääda, kui mingil mõjuval põhjusel valetama peab. Selle võimaluse annavad evidentsiaalsed keelevahendid, kui nad keeles on, sest potentsiaalselt lubavad nad vajaduse

evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – Keel ja Kirjandus 11, lk 829.

⁶ Vt nt Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Öeldis. – Tartu ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4. Tartu, lk 126. Episteemilise modaalsuse osatähtsust kaudse evidentsiaali tähenduses ja kasutuses näitavad testid, mis põhinevad konteksti moduleerimisel, vt Tamm, Anne 2009. Estonian partitive evidential. – Cross-linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality, 148, lk 376–378.

korral vastutuse teabe tõesuse kohta kellegi anonüümseks jääva infoallika kaela veeretada: *Punane lasteaed olevat parem – mina seda väitnud pole* ei kohusta ütlejat ju millegi kohta seisukohta võtma.

Millistel puhkudel on vaja infot või selle allikat varjata? Järgnevalt proovimegi selgitada, kuidas evidentsiaale kasutatakse kognitiivse dissonantsi ehk tunnetusliku ebakõla, pingeseisundi puhul kui strateegilist suhtlusvahendit. Situatsioonid, kus kognitiivne dissonants esineb, on näiteks need, kus tekib konflikt kõneleja enda huvide (nt usaldusväärsus), enesehinnangu (kõneleja soovib olla inimene, keda saab usaldada) ja teisalt mingite materiaalsete huvide vahel. Seega tekkitab selline seisund, kui inimesel on ühe ja sama nähtuse kohta samal ajal kaks kooskõlatud teadmist või hoiakut või kui tema suhtumine on vastuolus tema tegeliku käitumisega. Tekkinud konflikti lahendab inimene tavaliselt hoiakut või suhtumist muutes⁷. Kui suhtlejail tuleb näiteks mingite ressursside pärast võistelda, pakuvad evidentsiaalid võimaluse küll rääkida tõtt, kuid hägustada teavet ja peita info allikas, või anda märku, et info võib olla pärit eri allikaist ning säilitada sellega enda hea reputatsioon.

Kuidas välja selgitada, et evidentsiaale tõesti sellistes olukordades kasutatakse? Modelleerisime võrreldavaid situatsioone, mis erinesid üksteisest vaid minimaalselt, et välja selgitada evidentsiaalsuse rolli suhtluse reguleerimises: kas siis, kui situatsioon on sotsiaalselt ja psühholoogiliselt keerukas, kui mängus on üksteisele vastukäivad isiklikud huvid, eelistavad inimesed ühemõtteliselt valetada, vastata otse, st kasutada tõest kindlas kõneviisis lauset, või osutada pigem info vahendatusele ja väiksemale tõeväärtusele, kasutades kaudset evidentsiaalsust.

Kasutatud küsimustik, selle ülesehitus ja informandid

Evidentsiaalide strateegilise kasutamise küsimustikus esitati vastajale kõigepealt kujuteldav situatsioon, kus osaleja oleks justkui käinud lasteaias, kuhu ta oma lapse tulevikus panna tahab, ning kohtub seejärel kas oma tuttava või sõbraga, kes temalt selle lasteaia kohta infot soovib. Küsimustikuga uuriti, milliseid vastuseid eelistatakse, kui tuleb valida tõese ütluse ja vale vahel (näiteks, kuigi vastaja teab situatsioonikirjelduse

⁷ Eesti Entsüklopeedia http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kognitiivne_dissonants (15.02.2014)

põhjal, et Sinine lastead on parem, esitatakse talle vastusevariantidena nii *Sinine lasteaed on parem* kui ka *Punane lasteaed on parem*). Nii tõeste kui ka valede vastuste puhul sai vastaja valida eespool kirjeldatud kindlas kõneviisis lausete ja evidentsiaalidega esitatud ütluse vahel (*Sinine lasteaed olevat parem* ja *Punane lasteaed olevat parem* või *Sinine lasteaed pidi parem olema* ja *Punane lasteaed pidi parem olema*).

Katses võrreldi, kuidas mõjutab vastuse valikut sotsiaalpsühholoogiline situatsioon. Vastajaile esitati üks neljast situatsioonist, mis erinesid üksteisest tegelastevaheliste suhete ning ressursside hulga poolest. Tegelastevaheline suhe oli kas lõtv (kujutletavad peategelased Mari ja Marge on juhuslikud tuttavad) või tihe (Mari ja Marge on parimad sõbrad) ning ressursse oli kas rohkelt (lasteaiakohti oli palju) või olid võimalused piiratud (lasteaed võtab vastu vaid ühe lapse). Seejuures teadis Mari, et *Sinine lasteaed on palju parem*, aga nii puhas tõde kui ka vale haavaks Marit pooltes situatsioonides: sellistes, kus ressursse on piiratud ehk kus lasteaed võtab vastu vaid ühe lapse. Võib oletada, et sõpradele valetades on kognitiivne dissonants suurem, sest ka hämmamine võib päevavalgele tulles sõprussuhted rikkuda. Vastajal oli võimalik valida nelja vastuse hulgast: *Sinine lasteaed on parem* (tõde); *Punane lasteaed on parem* (vale); *Punane lasteaed pidi parem olema – punane lasteaed olevat parem* (varjatud allikas, vale); *Sinine lasteaed pidi parem olema – Sinine lasteaed olevat parem* (varjatud allikas, tõde). Seega vaadeldi ka seda, kas eelistatakse grammatilist evidentsiaalsuse väljendusvahendit ehk kaudset kõneviisi või leksikaalset ehk *pidama*-verbiga konstruktsiooni.

Katses osalenutelt küsiti sugu, sünniaasta vahemikku, keskhariduse omandamise kohta ehk päritolu, kõrghariduse olemasolu ning keelteoskust. Kokku oli küsitlusele vastajaid 141. Vastajate seas oli 115 naist, 23 meest ning 5 korral jäeti sugu märkimata. Kõige rohkem oli vastanute hulgas neid, kelle sünniaasta jäi vahemikku 1970–1979 (44 vastanut) ehk suurema osa vastanutest moodustasid üle 40aastased, mõnevõrra vähem oli 20–30aastaseid vastajaid. Enamikul vastajatest oli kõrgharidus (130 vastajat) ning päritolult oli vastajate hulgas kõige rohkem neid, kes olid keskhariduse omandanud Tallinnas (78 vastajat). Keeleoskuse kohta saadud andmed ei varieerunud palju. Kõige enam osati kuut keelt (kaks vastanut) ning kõige vähem üht võõrkeelt, milleks oli kas inglise või vene keel: kahel korral anti vastuseks ainult vene keel ja seitsmel korral ainult

inglise keel. Vastajate jaotumine vanuseti, sooti, võõrkeelte oskuse ning päritolu järgi ei olnud võrdne ning seetõttu väga kindlaid järeldusi neist andmetest siinkohal esitatud ei ole. Võib ainult öelda, et vastanute hulgas olid ülekaalus 40–50aastased kõrgharidusega ja Põhja-Eestist pärit naised.

Vastajate eelistused situatsioonide kaupa

Rohkelt ressursse, tihe suhe. Situatsioonile, kus ressursse oli rohkelt ehk lasteaeda võeti palju lapsi ning tegelastevaheline suhe oli tihe ehk mõlemad vanemad tundsid teineteist hästi, vastas kokku 40 inimest. Sellise olukorra puhul räägiti alati tõtt, kuid 17,5% vastanutest kasutas info edastamisel siiski allika varjamist – seejuures 12,5% (viiel korral) *vat*-vormiga konstruktsiooni ning 5% (kahel korral) *pidama*-verbiga konstruktsiooni.

Rohkelt ressursse, lõtv suhe. Situatsioonile, kus ressursse oli rohkelt, kuid tegelastevaheline suhe oli seevastu lõtv ehk lapsi võeti lasteaeda palju vastu, kuid lapsevanemad ei tundnud teineteist, vastas kokku 31 inimest.

Võrreldes olukorraga, kus ressursse oli samuti palju, kuid tegelastevaheline suhe oli tihe, anti selles situatsioonis kahel korral (u 6,5% vastustest) ka vale vastus. Seejuures kasutati ühel korral kindlas kõneviisis lauset ning ühel korral kaudset kõneviisi. Varjatud infoallikaga vastust kasutati tegelastevahelise nõrga suhte puhul tunduvalt sagedamini kui tiheda suhte puhul (42% juhtudest). Tõese, kuid varjatud allikaga vastustest eelistati *vat*-vormi konstruktsiooni (kümnel korral) *pidama*-verbi konstruktsiooni ees (kolmel korral).

Piiratud ressursid, tihe suhe. See olukord on suhtluse seisukohast kõige keerulisem. Piiratud ressursid ning tihe suhe ehk kõige keerulisem situatsioon, kus ühte lasteaeda võeti vähe lapsi ning vanemad olid sõbrad, tingis olukorra, kus eelistati anda evidentsiaaliga vastusevariant ja kus 37 vastanust kogunisti kaheksa andis vale vastuse (u 21,6% vastustest). Vale vastuse andmisel kasutati kõige enam kindlas kõneviisis lauset (neljal korral), kolmel korral *vat*-vormi ja ühel korral *pidama*-verbi konstruktsiooni. Huvitav oli seejuures veel see, kuidas ühel sellisel juhul vastanu oma valikut põhjendas: „Sinine lasteaed tundus parem, kas ta seda ka tegelikult on, lapsevanem ei tea, sest ta pole oma last veel sinna pannud.” Kuigi situatsiooni kirjelduses on selgelt kirjas, et lapsevanem käis seal

lasteaias ja veendus, et see on parem, proovib vastaja valikut õigustada sellega, et laps ise ei ole seda, kas lasteaed on parem või mitte, veel kogenud.

Piiratud ressursid, lõtv suhe. Situatsioonile, kus ressursid olid piiratud ning tegelaste vahel oli lõtv suhe, vastas kokku 33 naist. Kõige rohkem anti tõeseid kindlas kõneviisis vastuseid, sageduselt teine vastusevariant oli *vat*-vormiga kaudses kõneviisis vastus. Seejuures kommenteeris näiteks üks vastanuist oma valikut nii: „Sellepärast, et *olevat* on kahtlev, aga *on* on pigem kindel. Kuna sinna lasteaeda mahub ainult mõni üksik laps, siis ta ütlebki *olevat*, sest et teine inimene kahtleks, et võib-olla on need kuuldused ja samal ajal ei ole see otseselt ka vale.”

Vale vastus anti kokku koguni seitsmel korral (u 21,2% kõikidest vastustest), seejuures kasutati kahel korral *pidama*-verbi konstruktsiooni ja indikatiivis lauset ning kolmel korral kaudse kõneviisi vormi. Seega tingivad piiratud ressursid ning lõtv suhe osaliste vahel ootuspäraselt kõige enam valetamist. Üks vastanutest, kes valis valetamise, kommenteeris oma valikut: „Sest Mari tahab oma last panna Sinisesse lasteaeda. Kuna sinna võetakse vaid üksikud lapsed uuel aastal, siis oleks tema lapsel sinna väiksem võimalus saada, kui tahtjate hulka lisanduksid veel Marge lapsed.” Vastupidiselt sõpradevahelisele suhtluse näitele, kus vastaja püüdis ennast veenda, miks valetamine või allika varjamine on õigustatud, saab lõdva sideme puhul põhjusena viidata konkreetsele võistlusmomendile.

Varjatud allikat kasutas kokku 12 vastajat (u 36,4% vastajaist), mis on sarnane ka situatsiooniga, kus tegelaste vahel oli tihe suhe ja ressursse oli vähe. Infoallika varjamisel kasutati võrdselt nii kaudse kõneviisi vormi kui ka *pidama*-verbi konstruktsiooni.

Kokkuvõtteks

Küsimustiku vastustest selgus, et üldiselt räägiksid inimesed piinlikes ja keerulistes situatsioonides enamasti tõtt, üsna harva otse valetaksid – kokku anti vale vastus 17 korral (u 12,1% vastajaist). Piiratud ressursid tingisid aga selgelt suurema hulga valesid vastuseid ja ka infoallika hägustamist. Kui võistlusmomendi ehk ressursside piiratuse tõttu tõtt alati ei räägita ja otse valetada ka ei taheta, valitakse kaudne evidentsiaal – seejuures pigem kaudse kõneviisi *vat*-vorm kui analüütiline ehk *pidi*-konstruktsioon. Ilmselt valiti evidentsiaal vastuseks, kui taheti, et konkurent ei

kiirustaks välja uurima, kas ütlus vastab tõele või ei – see selgus vastajate kommentaaridest. Vähe ressursi ja tihe side ning rohkelt ressursi ja lõtv osalejatevaheline side olid need tingimused, kus *vat*-variant oli sagedamini valitud kui lihtne (kindla kõneviisi lausega öeldud) tõde, teises kahes tingimuses oli *vat*-variant see vastus, mis valiti sageduselt teisena. Saab väita, et ressurside piiratus tingib sagedamini kaudse evidentsiaalsuse kasutamise kui olukord, kus ressursse on rohkelt. Ootuspärane ei olnud see, et osalejatevaheline tihe suhe ehk situatsioon, kus osalised olid sõbrad, ei välistanud ei valetamist ega ka info hägustamist: kuigi valesid vastuseid anti mõnevõrra vähem, peideti kaudse evidentsiaaliga infoallikat isegi sagedamini kui siis, kui osalised olid kõigest tuttavad. Lisatud seletustest selguvad samade valikute erinevad õigustused.

Öeldakse, et valel on lühikesed jalad. Ka siinsest esmasest evidentsiaalsuse kasutamise küsimustikust selgus, et enamasti ei valetata, seda vaatamata isiklikele huvidele, mis sealjuures kannatada saavad. Aga valel tunduvad veidi pikemad jalad olevat, kui ta karkudele upitatakse. Mõni keel, nagu eesti keel, annab need kargud ise kätte, kui selles keeles on kaudse evidentsiaalsuse väljendusvahendid olemas. Sellegipoolest ei kasutata neid karke näiteks eesti keeles ebaeetiliselt, vaid pigem ainult piinlikus olukorras väikese ja lubatava eelise saavutamiseks. Evidentsiaali-vorme ei kasutata siiski otseselt valede varjamiseks, vaid pigem selleks, et endale ausate vahenditega jätta tekkinud olukorras mingi eelis. Edasiseks uurimisküsimuseks võikski olla, kas evidentsiaalide kasutamine on meie ebateadlik või isegi teadlik strateegia, kui oleme kitsikuses? Ja sealt edasi võime juba ka küsida, et kui tegemist on strateegiaga, siis mille saavutamiseks me seda täpselt kasutame? Kas info esitamine vahendatuna aitab pehmendada omakasupüüdlikku valet või aitab see ausate vahenditega anda endale siiski mingi eelise?

Lõppkokkuvõtteks võib niisiis öelda, et eesti keele evidentsiaalsuse vormid annavad võimaluse paindlikumalt suhelda ja seega ilmselt tajuvad inimesed seda kui võimalust vältida konflikte. Kaudset evidentsiaalsust (*vat*-vorm) ja evidentsiaalseid strateegiaid (*pidama*-verbi konstruktsioon) kasutatakse üsna selgelt strateegiliste suhtlusvahenditena.